

Forray R. Katalin

Társadalmi egyenlőség és a jövő feladatai

2010 első félévében a magyar miniszterelnök veszi át az elnökséget az Európai Unióban. Meglehetősen nagy visszhangot váltottak ki a prioritások, amelyek közül az elsőnek – „Növekedés és foglalkoztatás az Európai szociális modell megőrzéséért” – az egyik alpontja a „romastratégia kidolgozása”. A megfogalmazás magyarul ügyetlen. Az angol szövegben „European Roma Policy” szerepel, ami – legalábbis magyar fülnek – elfogadhatóbb, mint ez az összetett szó. Érdemes áttekinteni az elnökség céljait, hogy megvizsgáljuk, milyen problémákat lát, hogyan értelmezi, és miként próbálja megoldani ezeket a magyar politikai vezetés (Az európai romapolitika kialakítása, EU-2011).

A programban a cigányság és a szegénység egyazon kérdéscsoportban jelenik meg, azaz a cigányságnak a preambulumban felsorolt problémái valójában a szegénység problémái. Ha az olvasónak nincsenek háttérismeretei ehhez a problémafelvetéshez, zavarba jön. Csak a nyomorban élő cigányok, főként az ő gyermekeik gondjait szándékozik kezelni a magyar elnökség? A „romák és a társadalomból leszakadt rétegek” megfogalmazás azonos kategóriát jelez, és az iménti gondolatot sugallja. Valójában ezt a problémahalmazt a „Szegénység elleni európai platform” (European platform against poverty) programba szándékozik illeszteni az elnökség, és ez teszi érthetővé a program elhelyezését a célok között. A „Szegénység elleni európai platform” foglalkozik a gyermekszegénység kérdésével és a marginalizált csoportok, így a romák integrációjával is.

A célok megfogalmazását a közelmúlt eseményei is indokolják, mindenekelőtt a romák Franciaországból történt kiutasítása 2010-ben, majd ezzel összefüggésben Franciaország és Németország kérelme Románia és Bulgária schengeni övezetbe való csatlakozásának elhalasztására. A kérdések kezelésére munkacsoport jött létre (Task Force), ennek munkáját kívánja folytatni és koordinálni a magyar elnökség (belga, spanyol és magyar trióban). A foglalkoztatási és szociális miniszterek korábban, még 2009. június 8-9-i ülésén fogadták el „A romák társadalmi befogadása” című záródokumentumot. Ennek része az az alapelv-lista, amelynek tanulmányozását és elfogadását kérik a tagállamok kormányaitól.

A romák befogadásának tíz közös alapelvét nem részletezem – dokumentum ajánlásokat fűz az egyes alapelvekhez -, ám felsorolása nem érdektelen. Az alapelvek a következők:

- 1 Konstruktív, gyakorlatias és diszkriminációmentes szakpolitikák
- 2 Kifejezett, de nem kizárólagos célba vétel

- 3 Interkulturális megközelítés
- 4 A romák teljes körű társadalmi integrációja
- 5 A nemi vonatkozás figyelembevétele
- 6 A tényeken alapuló szakpolitikák átültetése
- 7 A közösségi eszközök használata
- 8 A regionális és helyi önkormányzatok bevonása
- 9 A civil társadalom részvétele
- 10 A romák aktív részvétele

A célok-feladatok olyan társadalmi csoportot (csoportokat, mivel a cigányság nem az egyetlen támogatásra szoruló bevándorló csoportként van leírva) jelenítenek meg, amely gyakran lehet diszkrimináció áldozata. A csoportoknak lehetnek bizonyos kulturális sajátosságai, amelyek elfogadását javasolja a dokumentum, kivéve azokat, amelyek sértik egy-egy közösség írott-íratlan szabályait. (Mellékesen ez az egyetlen olyan elem a tíz közül, amely nem áldozatként, hanem kulturális értékek hordozójaként is megjeleníti a cigányságot.) A nemi vonatkozás szöveges értelmezése azt taglalja, hogy e csoportban, csoportokban a nők gyakran kiszolgáltatott helyzetben vannak, rajtuk valamiképpen segíteni kell. A többi pont olyan ajánlást tartalmaz, amely minden idegennel való találkozás esetében kívánatos magatartás lehet. Összességében olyan ajánlásokról van szó, amelyek alapján minden közösség számára elfogadhatóak. Éppen ezek miatt érezzük a listát nemcsak kissé szájbarágónak, hanem olyannak, amely a tolerálni kívánt népcsoportot gyanús idegenként jeleníti meg – de int a kulturált párbeszédre. (Csak remélni lehet, hogy a magyar részvétel ezt a stílust, illetve a stílus által sugallt megközelítést emberközelibbé formálja át.)

Bár a kérdéskör bevezetesként idézett megfogalmazása problémákat vet fel, mégis fontos hangsúlyozni, hogy a cigányság helyzetének áttekintése és javítása első alkalommal került elsőrendű nemzetközi - európai - célcsoportba. A nemzetközi szervezetek viszonylag hosszú ideje foglalkoznak már ezzel a kérdéssel, különösen a balkáni háború és következményei vetettek fel sorozatosan olyan problémákat, amelyeket nemzetközi odafigyelés és segítség nélkül aligha lehet megoldani (vö. Forray – Kozma, 2010 a, b). Igaz, a balkáni országok többsége egyelőre nem tagja az európai szövetségnek, azonban a romániai és bulgáriai cigányok exodusa – Franciaország kapott nagyobb figyelmet, de korábban Olaszországról is sokat hallhatunk- olvashattunk ebben a vonatkozásban – (újra!) felhívta a gazdag közösségeket arra, hogy ha közös Európában gondolkozunk, akkor tekintettel kell lennünk ennek a saját országgal nem rendelkező, de a térség keleti és déli régiójában nagy számban élő, rengeteg nehézséggel küszködő népességre is figyelemmel kell lenni (vö. pl. Gheorghe – Mirga, 2001, United Nations Fund for

Children, 2007). Nem először történt ez meg az elmúlt évtizedekben, de talán a következő félév közelebb visz a gondok enyhítéséhez.

Közép- és Kelet-Európa helyzetét e vonatkozásban több fontos sajátosság jellemzi, amelyek közül egyet emelek ki. Az államszocializmus évtizedei a cigányság helyzetét sajátosan alakították, eltérően Nyugat-Európa demokratikus piacgazdaságaitól. Az internacionalizmus ideológiája, az aufklérista-paternalista politika és a tervutasításos gazdaság együttesen a cigány lakosságot (vagy annak nagyobb hányadát) is erős asszimilációs nyomás alá helyezte, tiltotta a közösségi szerveződést, törvényen kívülre tette a lakóhelyváltogatást, megkövetelte a munkavállalást és az iskolázást. Ennek következtében a cigány lakosság jelentős része ezekben az országokban a nagyipar és a nagyüzemi mezőgazdaság segédmunkás rétegébe tagolódott be. Ezekbe a folyamatokba robbantak be a rendszerváltások a politikai demokrácia lehetőségeivel és a piacgazdaság törvényeivel. A 30-40 év alatt úgy-ahogy megkapaszkodott, asszimilálódni kezdő cigány lakosság talpa alól kicsúszott a talaj: az összeomló tervgazdaságok elsőként a képzetlen segédmunkásoktól szabadultak meg, s a munkahellyel eltűnt vagy drasztikusan csökkent a szociális gondoskodás is. A Ceasescu-éra összeomlása olyan exodust váltott ki a romániai cigányság körében, amely sokkolta Nyugat-Európát. A csehországi cigányok tömeges menedékjogért folyamodása a kilencvenes években a gazdag országokat figyelmeztette, hogy időzített bomba ketyeg Európában a szovjet birodalom felbomlása következtében. Ma pedig – túl a balkáni háborún – újabb országok nyomorban élő cigány lakossága próbál élni a határok nélküli Európa új lehetőségeivel. Az ismétlődő „sokkoknak” az európai hatása hosszabb távon elmúlik, elfelejtődik. A közelmúlt újabb roma exodusa most talán tartósabb és valószínűbb következménnyel jár, mint az előbbiek. Ebben szerepet játszik, hogy éppen Magyarországa a feladat, hogy próbálja rendezni a romák helyzetét az egész Európában.

A kérdés kezelésének jellemzően két sűrűsödési pontja van: az egyik az emberi-állampolgári jogok szempontja (a „cigánykérdés” Európa-szerte polgárjogi aktivisták egyik kiemelt témája), a másik az oktatásügy. Az oktatás és képzés egyrészt mint a munkavállalást elősegítő út fogalmazódik meg, másrészt a társadalomba való beilleszkedés kilátásainak, a jövőnek a kérdése. Ezért bármely részkérdést tárgyaló vagy összefoglaló jellegű írásban a nemzeti oktatási rendszereknek a cigány/roma népesség kulturális igényeihez, adottságaihoz való adaptálása kulcskérdésként szerepel. Ebből a szempontból nem kérdőjelezhető meg, hogy a cigányságot „a társadalomtól leszakadt réteggént” sorolja be az idézett program, s az integráció kiemelkedő céljaként definiálja az iskolából kimaradók számának csökkentését, a felsőfokú oktatásban való résztvevők számának növelését – az utóbbi célokkal természetesen egyetértek..

Hátrányos helyzetben

Magyarországon a legutóbbi népszámlálás adatsorai azt tükrözik, hogy a roma népesség iskolázottság szempontjából még mindig jelentősen rosszabb helyzetben van, mint az ország teljes népessége (1. táblázat). Ám a megfelelő korú cigány fiataloknak már közel háromnegyede rendelkezik legalább általános iskolai végzettséggel. Úgy véljük azonban, hogy ebből az oktatás- és a társadalmpolitika sok területén nem sikerült a megfelelő gyakorlati konzekvenciákat levonni. Általánosságban az állapítható meg, hogy a cigány fiatalok az új évezredben sokkal iskolázottabbak ugyan, mint voltak az egy-másfél évtizeddel korábbi pályakezdők, azonban az iskolázottság nem igazán hasznosul sem a munkaerőpiacon, sem a civil kompetenciák olyan területén, mint az informáltság, az információk megszerzésének, a kapcsolatok kiépítésének a gyakorlata.

1. táblázat

A 15 éves és idősebb népesség megoszlása iskolai végzettség szerint az ország roma népességében*

	legmagasabb befejezett iskolai végzettség				
	8-nál kevesebb	8 oszt.	közép éretts. nélkül, szakmai oklevéllel	középiskola érettségivel	felsőfokú
összesen (fő)	56 481	72 213	10 963	3 520	1 011
összesen (%)	39,2	50,1	7,6	2,4	0,7
férfi (%)	32,1	54,4	10,3	2,5	0,7
nő (%)	46,4	45,7	4,9	2,4	0,7
15-29 (%)	30,5	57,2	9,2	2,7	0,4
30-39 (%)	29,6	57,7	9,7	2,3	0,8
40-49 (%)	43,6	46,8	6,3	2,4	1,0
50-57 (%)	59,1	32,7	3,8	3,1	1,2
58-61 (%)	74,1	23,3	0,1	1,6	1,0
62-X (%)	84,6	13,4	0,0	1,2	0,8

Forrás: 2001-es népszámlálás, Furray: Educatio, 2005

A fiatalok egyrészt azért vannak hátrányos helyzetben a munkaerőpiacon, mert többségük lakóhelye a várostól távol fekvő – legalábbis közlekedési értelemben távol fekvő – község, aprófalu. Másrészt változatlanul magukra vannak utalva, amikor a munkaerőpiacon tájékozódnának: a család, a rokonság a domináns információs forrás. A munkaügyi szervezetek a lakóhelyükről gyakran nem érhetők el, de ezeknek is főleg a tanfolyamok indításában van szerepük, ám a tanfolyamon szerzett képesítést nem tudják a munkaerőpiacon hasznosítani. A civil szférát, a kisebbségi önkormányzatokat – amelyek éppen az országnak azokon a tájain épültek ki kevésbé, ahol a cigányság nagy tömegei élnek - kevesen veszik igénybe az

álláskeresés során. Azt is meg kell jegyezni, hogy ódzkodnak a regisztrációtól, igaz, hogy annak előnyeivel, a kedvezményekkel sem igazán vannak tisztában.

Kutatásainkban azt állapítottuk meg, hogy a nagyvárosokban lényegében azok a cigány fiatalok maradnak munka nélkül, akiknek hiányos az iskolázottsága, esetleg befejezett általános iskolája sincsen (Forray, 2010). Ez nyilván elsősorban az élénkebb munkaerőpiaccal függ össze, de valószínű az is, hogy a munkaüggyel, munkapiaci képzéssel foglalkozó szervek lakóhelyi hozzáférhetősége is növeli a foglalkoztatási esélyeket.

A kérdés másik oldala, hogy ha az iskolázottságbeli, lakóhelyi hiányosságok jellemeznék ugyan őket, de nem lennének cigányok, akkor is munkanélküliek lennének-e. Sokan meg vannak arról győződve, hogy hasonlóan alacsony iskolázottsággal, hasonló lakóhelyről sokaknak sikerül elhelyezkedniük. A vélt vagy valóságos versenytársak azonban nem cigányok. Az alaphelyzetet úgy illusztrálják, hogy ha egy cigány és egy nem cigány jelentkezik ugyanarra a munkára, akkor soha nem a romát választják. Egy másik alaphelyzet az, hogy a munkaerőfelvételt hirdető cégnél éppen betelik minden üresedés, amikor a cigány fiatalra kerülne sor. A diszkriminációt nehéz tettenérni, mivel annyit a munkáltatók már megtanultak, hogy a nyílt megkülönböztetésnek vannak kockázatai.

A cigány fiatalok csaknem mindegyike személyesen vagy hitelesnek tekintett beszámolóban találkozott már a cigányellenes diszkriminációval munkahely keresése során. A hátrányos megkülönböztetést zömmel antropológiai jegyeiknek tulajdonítják, és jogilag megfoghatatlan helyzetekben érzékelik. Optimális megoldást persze az jelentene, ha a társadalom ki tudna küszöbölni minden diszkriminációt. Amíg ebben nem bízhatunk, addig a munkapiaci vagy egyéb képzést szervezők figyelmét kell felhívni arra, hogy a munkanélküli cigány fiatalokra irányuló képzésekben kapjon szerepet a diszkriminatív helyzetek megoldására irányuló felkészítés.

Tévútra vezet, ha a „hátrányos helyzetű és roma fiatalok” fordulattal a cigány fiatalokat a deviáns kortárs csoportok közé sorolják, és akként közelítik meg. (Természetesen szem előtt tartva, hogy közöttük is léteznek, sőt talán felülreprezentáltak a devianciákba csúszó fiatalok csoportjai.) Ugyanakkor jól látható – ezt különösen a népszámlálási statisztikákból gyűjtött és elemzett adatok mutatják, hogy létezik munkaerőpiaci diszkrimináció, jóllehet valószínű, hogy ennek egyre kevésbé durva és jól látható, inkább rejtettebb formáival élnek a munkaadók.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a munkanélküliség sújtotta falvas térségekben a tradicionális roma családokban ismert magatartási minták gyakran „megújulnak”. Ezeknek a továbbélése vagy felélése gyakran az állandósult szegénységnek tulajdonítható, s ennek következménye a gyermekek szerepének (újbóli) hagyományossá válása, az iskolai

tanulás leértékelődése is. A gyerekek, fiatalok számára nem képességeik kibontakoztatása, megfelelő szakma kiválasztása, elsajátítása a fő cél, hanem a család mindennapi megélhetésének támogatása. Ez a tendencia fokozatosan erősödik az országnak azokban a térségeiben, amelyek földrajzilag és közlekedésben is távol esnek a centrumoktól, a munkába állás lehetőségeitől (ilyen térségek sorát találjuk az ország északi, észak-keleti részén). A kilencvenes években felnőtté vált, ma tizenéves fiúk és lányok szülei már azt tapasztalták, hogy lakóhelyükről nem érhető el olyan munka, amelyért „érdemes” tanulni, önerőből nem közelíthetők meg a munkahelyek, ritkaság számba megy a dolgozók közös szállítása.

Mindez azonban nem jelentheti azt, hogy a gyermekeket ki kellene vonni a családokból, és külön intézményekben nevelni. A családokból kivett, intézetben nevelt állami gondozottakkal jelentős mennyiségű tapasztalatot gyűjtöttünk és publikáltunk – a kilencvenes évek elejétől kétezres év elejéig -, de tapasztalataink nem igazolják ezt a feltételezést. Ellenkezőleg! Kétségtelen, hogy a sokezer állami gondozott között vannak/voltak olyan fiatalok, akiknek sikerült jó szakmát tanulniuk, érettségizniük, sőt felsőoktatásban is tobbtanulni. Ezek a pályaválasztási sikerek azonban kivételek.

A cigány, roma népesség belső tagolódása

Akár a magyar vagy külföldi szakirodalmat vizsgáljuk, többnyire az tűnik fel, hogy a roma népességet egységes „problémahalmazként” említik. A cigány népesség belső szerkezetét Magyarországon, de a szomszédos országokban is hasonló társadalmi struktúrák jellemzik, mint az egész társadalmat, jöllehet az egyes rétegek nagyon eltérő súllyal szerelpelnek bennük. Van azonban olyan szempont is, amelynek figyelmen kívül hagyása irreálissá teheti az elemzéseket és különösen a fejlesztéseket. A cigányság belső tagoltságára minden fejlesztésben tekintettel kell lenni, ha csak nagy vonalakban, a legnagyobb kulturális csoportokra gondolva is. Erre annál is inkább szükség van, mert e csoportok – még ha tagjaik nem is beszélnek már eredeti nyelvüket – egymás iránt is komoly előítéletekkel viseltetnek, és ezért nem könnyű közöttük együttműködést kialakítani.

A Dunántúlon élő cigányok legnagyobb hányada beás, akik jelentős része még őrzi nyelvét (belső törvények szerint fejlődött román nyelv), kultúrájának némely vonását. A sztereotípiák szerint – és ezekben van igazság – a magyarországi cigányság leginkább alkalmazkodni akaró és alkalmazkodni képes csoportja. (Valószínűleg ezzel is összefügg, hogy Pécssett sikeres oktatási és kulturális intézmények tudtak szerveződni részvételükkel.). A magyarcigányok (romungrók) alkotják a cigányság legnagyobb (háromnegyed-kétharmad) hányadát. Az ország Dunától keletre

fekvő területein pedig legfőképpen ők alkotják a cigányságot. Társadalmuk tagolt: kis lélekszámú hagyományos elitjük (zenészek) van, vékony rétegek integrálódtak a társadalom szinte mindegyik csoportjába, nagy hányaduk azonban a magyar gazdaság helyzetének romlásával párhuzamosan, illetve ennek hatására, munkanélküliként hányódik, elnéptelenedő falvakba, városszélekbe rekedve. Az oláh cigányok kis létszámú, leginkább hagyományörző csoport, amely fenntartja nyelvét, kultúrájának sok elemét. Éppen ezért meglehetősen elzárkózó is. Az elzárkózásban gyakran szerepet kap az is, hogy közöttük igen jómódú, sőt gazdag családokat is találunk, amelyek jövedelmüket nem mindig legitim módon szerezték és gyarapítják. A csoportok közötti együttműködés – ebbe beleérthetjük a „roma” hivatalos elnevezés elfogadását is (!) - ritkaság számba megy.

A belső etnikai tagolódásnak nagy a jelentősége Európa valamennyi országában, kiváltképpen térségünkben, ahol jelentősebb számban élnek. Ezért mindig kérdéses, ha a nemzetközi szervezetek dokumentumaikban ettől eltekintenek. Ha a cigányság fenti, egyszerűsítve leírt tagolódását tarjuk szem előtt, akkor is szembe ötlenek a nemzetközi kapcsolódások: a beások nagy hányada él Magyarország mellett Romániában és Szerbiában, az oláh cigányok (nyelvükben némiképpen eltérnek egymástól, bár a hivatalosan elfogadott romani valamelyik változata az anyanyelvük) többsége a Balkán különböző államaiban él, de sok csoportjuk Európa nyugati felének országaiban. És akkor még nem is említjük azokat a csoportokat, amelyeket „gypsy” néven emlegetnek (Írországban, Angliában), és akik nem bizonyosan cigányok, romák.

Az etnikai csoportosítás mellett természetesen fennáll, sőt erősödik a gazdasági-társadalmi alapú tagolódás is. A társadalom peremén hányódó cigányság körében „nem szokás” az etnicitásra tekintettel lenni. Azonban a csoportszerveződés e szinteken is lényegében a fentieknek megfelelően történik. Ne tévesszen meg, ha országos szinteken szereplő roma politikusok, közéleti személyiségek körében nem találkozunk ezzel a magatartással: népeik azonban pontosan számon tartják származási csoportjukat, de minden bizonnyal ők maguk is.

Magyarország EU-s csatlakozása után úgy tűnt, hogy a cigányságról a régi módon nem gondolkozhatunk, nem beszélhetünk. Valójában azonban egyre inkább láthatóvá válik, hogy a gondok célzott segítség nélkül nehezen orvosolhatók: a cigányság beilleszkedése, felzárkózása európai probléma, amelyre közösen kell megoldást találni. Ismereteim szerint a nagy lélekszámú magyar cigányság általános politikai helyzete – más szóval Magyarország helyzete a cigány népesség szempontjából – sokkal jobb, mint térségünk többi államában. (Talán ezzel is magyarázható, hogy a cigányság európai helyzetét leíró drámai riportokban hazánk nemigen szerepel.) Ebből az következik, hogy egy szisztematikus országos kutatás példaértékű lehet

európai szintén is. Ezt az elemet az EU-elnökség nem emelte ki, nyilván nem is feladata, azonban a cselekvésben – ha nem is programok elkészítésében – tekintettel kell lennünk rá.

A foglalkoztatás szempontjából kiemelkedő jelentősége van a lakóhelynek: a lakóhely településtípusa, közlekedési viszonyai, a városi központokhoz való távolsága fontos feltételeit jelentik az életmódnak, életlehetőségeknek. A másik fontos csoportképző jellemzőt az egyének helyzete, családi jellemzői, iskolázottsága alkotják. Emellett azonban számításba kell vennünk a belső etnikai jellemzőt is, azaz, melyik cigány, roma csoportba tartoznak azok az emberek, akikről éppen szó van. Erre a szempontra nemcsak a tudományosság miatt kell figyelni, hanem azért is, mert hatékony programot szervezni csak ennek ismeretében lehet.

Programok

A cigányság problémái - talán pontosabb, ha így fogalmazunk: a cigánysággal kapcsolatos problémák – a legutóbbi időben váltak nálunk is látványossá, égetővé. Egyes erőszakos bűncselekmények, a nagy port kavart cigánygyilkosságok társadalmi látélet is, amelyek alkalmasak voltak arra, hogy a „megélhetési cigányoknak” csúfolt politikusok felsorakozzanak a cigányság érdekei, vagy vélt érdekei mellett. A valóban súlyos gondok, gazdaságunk stagnálása vagy visszaesése, egész hatalmas országrészeket sújtó munkanélküliség, fenyegető nyomor – az Alföldre és Észak-Magyarországra gondolok – az ott élőket elszigeteli, a fiatal, mozgékonyabb lakosságot a térség elhagyására készíti. A képzetlen, iskolázatlan és nyomorgó cigány lakosság megpróbál úgy jutni a napi megélhetéshez, ahogy tud, olyan eszközökkel – erőszak -, amely egyedül rendelkezésére áll. Lehet (az ott működő) szervezeteket kárhóztatni azért, mert nem valóságos programokat nyújtanak – mint teszi ezt Póczik Szilveszter (2010) a vele készült interjúban -, azonban a gondok megoldásában ez nem segít. Szisztematikus, komoly fejlesztés, a válságrégiókban történő munkahelyteremtés nélkül aligha lehet eredményeket várni.

A „Harlem Children's Zone” (2010) program eredetileg Harlem fekete lakosságának, illetve gyermekeinek iskolában tartását tűzte ki célul. A nyocvanas évek végén alakult ki a mai szerkezet, és az 1990-es évek az Egyesült Államok leghatékonyabb gettófelszámolási programjává vált. A Soros György kezdeményezte a szakértői látogatást a John Hopkins Egyetemen, amelynek célja az volt, hogy a magyar szakértők megvizsgálják, adaptálható-e a program hazánkban, illetve a magyar úniós vezetés idején Európa, különösen a még nem úniós térségek esetében. A hazai Harlem-program célja volna a magyarországi cigányság leszakadó csoportjainak hatékony támogatása, gyermekeik tanulásának, továbbtanulásának ösztönzése. Bár az amerikai eredmények meggyőzőek, csakúgy, mint a program működése, céljai és

eredményessége, fenntartások is megfogalmazódtak bevezetésével szemben. A legáltalánosabb az, hogy a hazai cigányság nagy hányada és legnehezebb helyzetben lévő csoportjai nem nagyvárosokban, hanem a városoktól távoli aprófalvakban élnek. Tipikusan városi támogató programot adaptálni a mi falusi térségeinkbe nem igazán látszik megvalósíthatónak.

Hollandiában a cigányok telep-jellegű lakóhelyeinek rendszeres tartozéka olyan szolgáltató egység, amelyben szociális munkások dolgoznak. A feladatuk az, hogy segítséget nyújtsanak a családoknak életvitelük megszervezésében, egészségügyi problémák megoldásában, munkahelyek keresésében és nem utolsósorban a gyerekek és fiatalok iskoláztatásának támogatásában. Ezeknek a szolgáltató egységeknek a munkatársai általában nem cigányok, nem társak, hanem állami alkalmazottak, akik a fizetésükért a támogatást biztosítanak a helyi lakóknak. Úgy gondolom, ilyen szolgáltatás megszervezése is lehetőséget ad a problémákkal küszködő cigány (és nem cigány) lakosság, különösen a gyermekek támogatására.

A hazai programokat – bár sikerük összességében a cigányság egészének helyzetét tekintve kétséges – sem szabad lebecsülni. Áttekintésük szükséges, ám a sikeresek további támogatásának megszakítása valamiféle új megoldások reményében csak tévútra vezethet.

Bár a legkevésbé sem civil program, hivatkoznunk kell azokra a kezdeményezésekre az országnak szinte valamennyi felsőoktatási intézményében, amelyek a cigányság kulturális felemelkedését, kultúrájuk ápolását célozzák. Talán nem szerénytelen, ha ezek közül a Pécsi Tudományegyetem Romológia Tanszékét emelem ki, nemcsak azért, mert több mint egy évtizede juttatja diplomához, újabban pedig doktori képzéshez a roma fiatalok – levelező képzésben az idősebbek – nagy számát (ld erről legutóbb [Forray – Orsós, 2010](#)). Az ország egészéből rekrutált hallgatóink vagy maguk is romák, vagy a cigányság iránt elkötelezett fiatalok és idősebbek.

Összegező kérdések és javaslatok

A kormányzat az EU-elnökség alatt azt vállalta, hogy egy Európát átfogó roma stratégiát alkot, építve a kapcsolódó belga és spanyol kezdeményezésekre. A feladat vállalását nemcsak az indokolta, hogy ez az EU égető kérdésévé vált, hanem azért is, mert Magyarország ebben a tekintetben az EU számos más tagállama előtt áll. Ezért kell következetesen és állhatatosan hangsúlyozni – akkor is, ha egyes politikai csoportosulásoknak (s alkalmankint maguknak a cigány, roma közösség képviselőinek is) - inkább érdeke a hazai helyzet sötétebb oldalainak a kiemelése, mint a kétségtelen, bár ritkábban emlegetett haladásé.

A társadalomkutatók többsége számára – itthon legalábbis, de gyanítom, Európa-szerte – kézenfekvő, hogy a problémák megfogalmazásáért és megoldási változatokért elsősorban az

Egyesült Államokhoz forduljon. Az USA országimázs-építésének nagyon is fontos eleme, hogy milyen kétségtelen haladást tudtak elérni – még hozzá sokszor a civil társadalom közreműködésével – az amerikai feketék helyzetében. Az elmúlt negyven évet tekinthetjük úgy is, mint az amerikai négerek fölemelkedésének, emancipálódásának és integrálódásának fél évszázadát. Ebből adódik, hogy aki a cigány, roma kérdéssel Európában foglalkozik, elsősorban ezt a sikert veszi figyelembe. A hazai szakértőket is – különösen az elmúlt évtizedben – az amerikai fekete közösségek fölemelkedésének útjai és módjai nyugözték le. Kevesebb figyelmet fordítottak egyrészt e közösségek – valamint a befogadó társadalom – és az európai társadalmak közti különbségre; és kevesebb figyelmet fordítottak az európai tapasztalatokra (tán kevésbé is tartották szem előtt).

Ami az amerikai társadalom és politikai rendszer sajátosságait illeti, érdemes a következőket számításba vennünk::

- Az amerikai néger csoportok nem önként vándoroltak: nem nomád csoportokról van szó, hanem behurcoltakról és korai rabszolgákról, ezek leszármazottairól. Kulturális identitásuk már-már elveszett, politikai identitást nem is hoztak magukkal. Kitaszította őket az afrikai anyatársadalom.
- Amerikának (Egyesült Államoknak) is vannak, ill. voltak nomádjaik: az indiánok. Az ő beilleszkedésükről, sikertelen vagy sikeres rehabilitálódásukról, kulturális, sőt politikai identitásukról csak keveset hallani, ha hallani egyáltalán. Érdemes volna tehát megvizsgálni azt is, vajon mi történt az indiánokkal? Milyen programokat indítottak fölemelkedésükért és beilleszkedésükért? Milyen sikereket értek el, milyen kudarcokat szenvedtek velük? Az összehasonlítás azért is nehéz, mert az Egyesült Államoknak van ugyan szociálpolitikája (az sem szövetségi szinten), de nincs kisebbségi politikája. Az Egyesült Államok, megalakulásától kezdve nem tudott mit kezdeni a nemzeti közösségekkel. Az egyetlen út a „melting pot” volt (amit később annyiszor tagadtak – de mégis).
- Az Egyesült Államok megalakulásától kezdve a szövetségi állam viszonylag gyöngye: kormányzata sincs, a hatalmat inkább gyakorolja a parlament, mint a kormányzat és így tovább. Ezért az az alternatíva, hogy állami politikát alkossanak – mondjuk, a feketék fölemelésére – szóba sem jöhet. Maradnak az ún. „programok”, mert ezekkel a szövetségi kormány beavatkozhat a tagállamok belügyének számító néger-kérdésbe, mintegy a tagállamok feje fölött. (Ugyanúgy, ahogy most az EU kísérletezik azzal, hogy beavatkozzék pl az oktatásügybe, noha az Európában is tagállami föladat.)
- Az Egyesült Államokban az atlanti rendszerű iskolázásnak, pontosabban az oktatási rendszernek (rendszereknek – ezek is tagállami szinteken szerveződnek és vannak irányítva)

sokkal kisebb a szerepe a társadalmi fölemelkedésben, mint Európában (az oktatásügy ún kontinentális rendszere). A kontinentális rendszer éppen azért szerveződött – szervezték meg az abszolutista uralkodók, főként a 18. században -, hogy a társadalmi mozgásokat befolyásolni tudják. Az Egyesült Államokban is befolyásolja persze az oktatás a társadalmat, de ez nem annyira döntő. Itt a gyors, váratlan emelkedéseknek számos más, sokszor radikálisabb tényezője van: pl a vállalkozás, a piaci szereplés, az öröklött vagyon, a gyarmatosítás (a 19. században). Így az az opció, amely Európában természetes volna – szociálpolitika az oktatási rendszerre támaszkodva (szociálpedagógia) - nincs, nem jöhet szóba, nincs hagyománya.

Mindez elég indoknak látszik arra, hogy a jelenleginél bátrabban keressünk alternatív megoldásokat a cigány, roma közösségek fölemelésére, olyanokat, amelyek európai példák nyomán fogantak és az európai problémákra kínálnak válaszokat. Ilyenek lehetnek:

- az európai nemzeti közösségekkel való foglalkozás (pl az észak-európai lappokkal, több más mellett);
- az európai szociális piacgazdaságból, ill az európai jóléti államból következő megoldások (állami stratégiák);
- az európai gyarmatosítók tapasztalatai egykori gyarmati országaik mai polgárainak befogadásával és integrálásával / asszimilálásával kapcsolatban. Az asszimilálástól sem kell annyira, amerikai módon tartózkodni: a társadalomba való beilleszkedés azonosulás, beolvadás útján mehet végbe. Nincs kizárva, hogy éppen ez a cigány, roma közösségek útja is.

Egy európai cigány stratégiának, következésképpen, érdemes egyrészt az európai roma közösségek politikai és kulturális identitásaiból kiindulni; másrészt túllépni az egyoldalú gazdasági és társadalmi megközelítésen; harmadrészt pedig az érintetteket magukat kapcsolni be. Mit jelentene ez akár a hazai tapasztalatokra, az ún jó gyakorlatra is hivatkozva, azt demonstrálva?

- Többet és jobban megismerni az európai cigány, roma közösségek belső szerkezetét (rétegződésüket, mobilitásukat, emelkedésük, illetve süllyedésük útjait) – de mindenekelőtt a történetüket.
- Az eddig egyoldalú gazdasági megközelítés mellett, sőt helyett (cigány = szegény, cigány probléma = szegénység probléma) azt a megközelítést is be kell kapcsolni, amelyet más nemzeti közösségek fölemelkedése, ill integrálódása kapcsán az európaiak már megtapasztaltak: a nemzeti kultúrák ápolását. Az EU-nak nincs nemzetiségi politikája – a kifejezés is törlődött a leggyakrabban használt nyelvekből, vagy meg sincs bennük. Így aztán

még beszélni sem igen lehet róla, mert az „ethnicity” nem azonos a „national community”-val.

- Erősíteni kell a roma közösségek nemzeti (kulturális) közösségekként való kezelését, a magyarországi kisebbségi önkormányzatiság ennek is lehet eszköze. Fölemelkedésük stádiumai valahogy így kellene alakuljanak: kiemelkedés a szegénységből – társadalmi emelkedés – kulturális azonosságtudat – politikai identitás és bekapcsolódás.

Végül, de nem utolsó sorban a roma stratégia kialakításakor föltétlenül figyelembe kellene venni Európa demográfiai fenyegetettségét is. Az EU legtöbb tagországában megkezdődött vagy nagyon is előrehaladott stádiumba került a népességfogyás, ami a gondoskodó államot alapvetően veszélyezteti. Ez azzal a következménnyel jár, hogy az európaiak többé már nem hódítók, hanem befogadók. S erre nincsenek fölkészülve. Ez a fenyegetettség-érzés elevenedik meg bennük, s emelkedik tagállami politika szintjére, amikor egyes bevándorló csoportokat megbélyegeznek és kiutasítanak. Magyarországon ilyen nem történt. Ezért a jó gyakorlatot – benne a már századok óta letelepült, sőt így-úgy integrálódott cigány csoportok helyzetét és fölemelkedésének útjait - nemcsak az EU-elnökség vállalásai miatt kell / kellene népszerűsíteni, mert ez csak egy félévig tart. Hanem országimázunk miatt is, hogy végre kikeveredjünk az „áldozat” szerepből.

Irodalom

Az európai romapolitika kialakítása (2011), EU-2011.hu

Dezső Renáta Anna (2009) Minority Nationality Education a True Marker of Democracy. Tarrósy I. – Milford s. (eds) Regime Change and Transitions across the Danubian Region: 1989-2009. Publicon, Pécs, 103-126.

Forray R. Katalin – Kozma Tamás (2010 a): Social Equality vs Cultural Identity: Gypsy / Roma educational policies in selected East-Central European states. Paper for the XIV. World Congress of Comparative Education Societies, Istanbul (Turkey), 14-18 June, 2010

Forray R. Katalin (2005): Budapest cigány/roma lakosságának iskolázottsága és foglalkoztatottsága, *Educatio*, 1: 60-74

Forray R. Katalin – Kozma Tamás (2010 b) Társadalmi egyenlőség vagy kulturális identitás – térségünk cigány oktatáspolitikái, *Képzés és Gyakorlat* 8, 2:3-21

Forray R. Katalin (2010): Iskolázás és munkavállalás cigány fiatalok körében. Varga Aranka szerk: Esélyegyenlőség a felsőoktatásban, I. 12-24. *PTE Gypsy Studies*, Pécs

Forray R. Katalin – Pálmainé Orsós Anna (2010) Hátrányos helyzetű vagy kulturális kisebbség – cigány programok. *Educatio*, 1: 75-87

Gheorghe, N – Mirga, A (2001) The Roma in the Twenty-First Century: a Policy Paper, Eurozine, www.eurozine

Harlem Children's Zone (2011) *Transindex*, 2010, június 9

Póczik Szilveszter (2010) Hatástalanok a beszédtabuk, *MNO*, 2010. nov. 11.

United Nations Fund for Children (2007) *Breaking The Cycle Of Exclusion - Roma Children In South East Europe*